

ПРОФОРІЄНТАЦІЙНА РОБОТА ВЧИТЕЛЯ : ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто актуальну проблему сучасної школи – професійне самовизначення старшокласників. На основі аналізу низки публікацій щодо виявленої проблеми зроблено висновок про недостатню увагу педагогів саме до гендерного компонента; визначено аспекти профорієнтаційної роботи вчителя, до яких можливо й необхідно вводити гендерну складову, що дозволить учням і ученицям зробити свідомий та вільний від статево-рольових стереотипів вибір майбутньої професії, отже, стане запорукою їхньої успішної реалізації в дорослому житті.

***Ключові слова:** педагогічний супровід, професійне самовизначення старшокласників, профорієнтаційна робота, гендер, гендерний компонент.*

Постановка проблеми. У сучасних складних соціальних умовах значно підвищуються вимоги щодо освітньо-кваліфікаційного рівня випускників вищих та професійних навчальних закладів. Тому сьогодні, як справедливо стверджує І. Туманова, "профорієнтація молоді стає не тільки педагогічною, скільки суспільною проблемою", сутність якої в суперечності між "об'єктивно існуючими потребами суспільства у збалансованій структурі кадрів та неадекватними до них суб'єктивними прагненнями молоді" [17, с. 127]. Очевидно, що проблема професійного визначення молоді була акцентуалізована в сучасних мінливих соціально-економічних умовах, що супроводжуються змінами на ринку праці, до числа яких відносимо зміни "гендерного" обличчя низки професій та соціальних ролей як чоловіків, так і жінок у різних економічних та виробничих сферах.

Безумовно, на якість освіти впливає відповідність людини обраній та здобутій професії, і вибір цей робить людина саме в шкільному віці. Серед низки проблем, які постають перед випускником загальноосвітньої школи, можливо, одна із найголовніших – вибір сфери своєї майбутньої життєдіяльності як вибір своєї професії. Від правильності цього вибору залежить врешті-решт задоволеність людиною своїм життям, усвідомлення своєї реалізованості. Загальновідомо, що професійна спрямованість школярів достатньо нестійка та формується під впливом батьків, друзів, вчителів, отже вибір цей робить молода людина ще під час здобуття загальної середньої освіти, тобто – під прямим чи опосередкованим впливом того напряму навчально-виховного процесу, який визначається як профорієнтаційна робота. Отже, на індивідуальному (локальному) рівні правильність зробленого вибору – це проблема особистісної реалізації людини, проте на рівні глобальному (суспільному) – це проблема функціонування ринку праці, регулюючим фактором якого виступає профорієнтація випускників загальноосвітніх закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна та зарубіжна освітня спільнота сьогодні достатньо уважно ставиться до проблеми профорієнтаційної роботи з молоддю, що визначається низкою об'єктивних факторів, серед яких, можливо, найголовніший, як було зазначено вище, – невідповідність кваліфікацій та спеціальностей, здобутих у вищих та професійних навчальних закладах, запиту ринку праці на певні кваліфікації робітників/працівників. Прогнози перспектив розвитку ринку праці, якщо і впливають на кількість ліцензованих Міністерством освіти та науки України місць у навчальних закладах, то ці самі прогнози не мають впливу на особистий вибір, який робить молода людина. З іншого боку, власне навчальні заклади, задовольняючи суспільні освітні потреби, зорієнтовані на виконання запиту, який і формує це суспільство, та запит цей продиктований не тільки об'єктивними потребами ринку праці, скільки суб'єктивним баченням людей перспектив самореалізації у тій чи іншій професійній діяльності. Отже, існує проблема щодо "якості" вибору, тобто затребуваності обраної спеціальності вимогам ринку праці. Освітні заклади, що надають професійну освіту, опиняються у стані подвійної суперечності, причому саме профорієнтація вважається умовою ефективної зайнятості населення. Загальне занепокоєння питанням професійної визначеності випускника / випускниці школи та ситуація щодо наповнюваності ринку праці трудовими ресурсами, на нашу думку, і викликали посилення уваги з боку Міністерства освіти та науки України до питання розвитку власне професійної освіти, через розвиток профільного навчання в старших класах загальноосвітньої школи. Проте, як зауважує Ж. Аксьонова, профілізація "передбачає спрямованість на певну задану визначеність та обмежує особистісний розвиток людини та простір її самореалізації" [1, с. 113]. Тому на сьогодні з

особливою увагою ставляться освітяни до питання забезпечення педагогічного супроводу професійного самовизначення школярів, у якому, на нашу думку, вкрай необхідно зважати на гендерний компонент як гендерну самоідентифікацію особистості. Першими на цей бік проблеми звернули увагу економісти, соціологи та психологи, коли замислилися над співвідношенням понять "професія" та "гендер".

Із економічної точки зору було порушено питання "жіночого обличчя" безробіття, наявності різниці в оплаті праці жінок та чоловіків (у середньому оплата жінок на 20% нижче за оплату чоловіків за одну й ту саму роботу) [3], що дозволило науковцям стверджувати наявність дискримінаційних ознак "жіночого сектора" в економіці та констатувати, що "гендерна нерівність – явище соціальне, і воно обумовлено не біологічною різницею між жінками та чоловіками, а передовсім тим, що економічні, політичні та соціальні ресурси розподілені між ними нерівномірно" [3].

Перші дослідження виокремленої проблеми у психології були зорієнтовані на встановлення статевих розбіжностей та визначенні "значущості біологічної статі щодо вербальних, математичних та просторово-зорових здібностей" [2, с. 3]. На сьогодні психологи частково відходять від прямого поєднання фізіологічних чинників із проблемою професійного визначення, та все більше схиляються до думки, що "професійне самовизначення, з одного боку є результатом впливу багатьох взаємопов'язаних зовнішніх та внутрішніх факторів, до системи яких входить і гендер. З іншого боку, вибір професії та наступна професійна діяльність можуть певним чином впливати на гендерні ідентифікаційні моделі, гендерну ідентичність та відповідно на соціальні моделі поведінки особистості" [2, с. 3]. Але попри існування значного теоретичного доробку з цієї проблеми у зарубіжній та вітчизняній психології (роботи Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді, В.П. Кравця), педагогічна наука все ще залишається до неї недостатньо чутливою.

У педагогіці існують значні напрацювання щодо теорії та практики організації профорієнтаційної роботи в школі, професійного самовизначення молоді (Г. Абросімова, І. Ареф'єв, С. Вершинін, Б. Волков, Л. Головей, О. Голомшток, С. Гріншпун, Е. Зеєр, Н. Касаткіна, Т. Кудрявцев, М. Нікітін, В. Поляков, О. Попович, М. Пряжников, О. Сазонов, С. Сальцева, В. Сахаров, В. Симоненко, С. Чистякова та ін.). Сьогодні науковці занепокоєні існуванням "розриву" між знаннями та практичними вміннями школярів, відсутністю у них усвідомленого ставлення до вибору професії. У науковому дискурсі обговорюються питання: *встановлення шляхів підвищення ефективності профорієнтаційної роботи у школі та пошук ефективних методик, за допомогою яких можливе максимально правильне професійне самовизначення дитини; з'ясування можливості внеску до профорієнтаційної роботи супутніх культурно-освітніх установ (бібліотека, психолого-педагогічний центр, кінотеатр, гурток тощо) та впливів соціальних чинників, профільного навчання на формування професійної спрямованості школярів; доцільності включення профорієнтаційної навчальної інформації до змісту навчальних дисциплін (хімії, фізики, інформатики тощо) та організації профорієнтаційної роботи у позаурочний час (у гуртковий, дослідницькій і навіть краєзнавчій роботі). На подолання наявних суперечностей і спрямовують свої зусилля науковці – теоретики та практики.*

У пошуках ефективності профорієнтаційної роботи вчені, крім уже традиційних (дні / тижні відкритих дверей, розміщення рекламної продукції в ЗМІ, агітаційна робота викладачів ВНЗ у школах, проведення для школярів екскурсій до вишу та ін.), виокремлюють низку пріоритетних напрямів, як-от інтеграція середньої та вищої освіти через створення центрів співробітництва школа – ВНЗ, навчальних центрів на базі ВНЗ для старшокласників; проведення різноманітних олімпіад, вікторин, конкурсів та конференцій для учнів на базі ВНЗ тощо. Безумовно, не останнє місце посідає рейтинг вишу (його популярність, наявність висококваліфікованих кадрів), перелік спеціальностей та кваліфікацій, умови зарахування та форми навчання, наявність гуртожитків, оплата навчання та територіальне розміщення. Сучасні вчені-педагоги достатньо широко висвітлюють питання "зовнішніх" впливів на вибір школярами майбутньої спеціальності, встановлюють зв'язок між культурно-освітнім рівнем і цінностями батьків та вибором учнів, підкреслюючи, що діти із родин висококваліфікованих спеціалістів частіше обирають престижні спеціальності незалежно від особистих здібностей; із сімей із високим освітнім рівнем обирають природничі спеціальності чи спеціальності зі сфери мистецтв [9, с. 133-134]. Усі без винятку педагоги наголошують, що профорієнтаційна робота буде плідною, якщо матиме цілеспрямований, систематичний та комплексний характер та враховуватиме учнівські

можливості. На жаль, проблема професійного самовизначення учнівської молоді в гендерному аспекті все ще залишається недостатньо висвітленою у педагогічній науці. Серед незначної кількості робіт із цієї проблематики слід виокремити дослідження О. Задорожної, Ю. Кобазової, Т. Мартинової та Н. Морозової, Д. Навольської, Г. Ремонтової, Н. Сидорової.

Невирішені аспекти загальної проблеми. Як правило, переважна більшість публікацій профорієнтаційної проблематики продовжує відтворювати гендерну матрицю статево-рольового розподілу професій. Науковці не зважають на зміни, що відбуваються сьогодні у соціально-економічному житті країни. На жаль, не змогли уникнути цієї пастки й методисті, роботи яких представляють безсумнівний інтерес для вчителів-практиків. Важливим здається наголосити і на тому, що це не лише вітчизняна проблема, зарубіжні вчені почали її розгляд з 60-70-х рр. ХХ ст. [4]. Що врешті-решт актуалізувало це питання й на світовому рівні. Зокрема у Всесвітній доповіді ЮНЕСКО з моніторингу Освіти для всіх "Прихована криза: збройні конфлікти та освіта" (The hidden crisis: Armed conflict and education) 2011 р. йдеться про нагальність вирішення низки гендерних питань саме у шкільній освіті: "По-перше, дівчата продовжують випереджати хлопців у навичках читання та в гуманітарних предметах у різних країнах. По-друге, хоча ... хлопчики досягають у математиці кращих результатів, ніж дівчата, на рівні як початкової, так і середньої освіти, проте..., дівчата доганяють або навіть випереджають хлопців із цього предмета. По-третє, незважаючи на те, що хлопцям усе ще краще дівчат дається вивчення природничо-наукових дисциплін, ці розбіжності всі частіше виявляються незначними. Нарешті, у вищій освіті деякі предмети залишаються долею чоловіків, зокрема природничі та інженерні науки. У половині країн, з яких є дані, жінки становлять більше двох третин учнів у таких галузях, що здавна вважалися "жіночими", наприклад, освіта, охорона здоров'я" [16, с. 25].

Загальний погляд на роботи вказаних вище науковців дозволяє констатувати таке. По-перше, наукові дослідження переважно спрямовані на встановлення залежності між професійним вибором та статтю учнівської молоді, при цьому такий підхід (статево-рольовий) визначається авторами як гендерний. По-друге, у роботах наявні гендерно стереотипізовані твердження, які обмежують авторів у їх висновках. Найбільш яскраво це відображено в цікавій праці Г. Ремонтової. Вже на початку своєї статті авторка зауважує: "Загальноприйнятним є судження про існування "жіночих" та "чоловічих" професій. Так, традиційно чоловічими вважаються професії інструментальної сфери діяльності, що мають творчий характер, у той час як жіночі професії відрізняються виконавчим та обслуговуючим характером", і далі: "Загальновідомо, що особи чоловічої та жіночої статі висувають до професійної діяльності значною мірою різні вимоги, вбачають у ній джерело задоволення різних потреб" [13, с. 108]. Не такий підхід демонструють інші науковці. Дослідження впливу гендерних стереотипів та обрання професії військовослужбовця проводить Д. Навольська. У своїй роботі дослідниця констатує дотримання жінками, що обрали професію військовослужбовця, гендерних стереотипів щодо складності збереження балансу між роботою та родиною та обмеження кар'єрного росту [11]. Т. Морозова та Н. Мартинова зосереджують свою увагу на гендерній складовій проблеми життєвого самовизначення молоді у період здобуття вищої освіти та констатують наявність тенденції поступового відходу від традиційної (статево-рольової) моделі професійного самовизначення [10]. Утім, вказані вище дослідження висвітлюють у гендерному ракурсі процес професійного становлення студентів, робіт, присвячених учнівській молоді, ще менше, у них переважно йдеться про впливи на професійні вподобання учнів і учениць та коливання цих уподобань у професійному самовизначенні.

Зокрема, О. Задорожна розглядає гендерні відмінності у формуванні життєвих перспектив старшокласників та констатує, що для старшокласників, незалежно від статі, найбільш актуальними є питання, що пов'язані з роботою, створенням власної сім'ї та народженням дітей, отриманням освіти, придбанням власного житла, кар'єрою та влаштуванням життя [7, с. 115]. Інших висновків доходить Ю. Кобазова, яка простежила вплив гендерних стереотипів на професійне визначення підлітків, що дало підставу стверджувати очевидне: "формування гендерної ідентичності відбувається із урахуванням гендерних стереотипів, які домінують у суспільній свідомості" [8, с. 87]. Слід також зазначити, що, на жаль, низка авторів у своїх публікаціях чітко відтворюють гендерно стереотипізований підхід до проблеми професійного самовизначення учнів та учениць. Унаочнює такий підхід робота Н. Сидорової "Вивчення гендерних відмінностей у професійному виборі старшокласників", тут, зокрема, знаходимо твердження, які йдуть урозріз до гендерної теорії в освіті. Так, за результатами проведеного

дослідження авторка відзначає підвищення інтересу хлопців до технічних дисциплін, а дівчат – до гуманітарних. Поясненням цьому слугує твердження, що "починаючи з дитячого віку хлопці виявляють більший інтерес до предметів, азартних ігор, перетворюючих видів діяльності, а в більш дорослому віці юнаки віддають перевагу професіям, пов'язаним з технікою" [15, с. 139], натомість дівчата більш схильні до мистецької сфери та сфери, пов'язаної із спілкуванням. І більш того, виявляється: "Превалювання у хлопців пізнавальних інтересів до точних наук пояснюється тим, що за численними дослідженнями, чоловіки, порівняно із жінками, мають більш розвинуті математичні здібності" [15, с. 140]. Висновок, який робить авторка: "У дівчат найбільш виражені професійні здібності до педагогіки та сфери обслуговування. Свідчення численних досліджень демонструють, що жінок завжди залучали до професій, пов'язаних з вихованням та здійсненням допомоги іншим людям" [15, с. 141]. Розлога цитата покликана продемонструвати стійкість вияву гендерних стереотипів щодо природних відмінностей жінок та чоловіків у науковій літературі. Зрозуміло, що, дійсно, ці відмінності у здібностях, якщо й існують, то вони не є природними, уродженими. Оскільки уродженими є задатки, на основі яких і формуються чи не формуються певні здібності. Отже, здібності формуються завдяки системі впливів, у тому числі й гендерного порядку. То чи можна вважати визначені авторкою цитованої статті відмінності у здібностях природними. Очевидно – ні. Тому вчителю будувати, спираючись на "природний характер здібностей", профорієнтаційну роботу вважаємо помилковим.

Отже, попри наявність певної кількості цікавих робіт, що висвітлюють гендерну складову професійного самовизначення, питання сутності гендерного підходу в профорієнтаційній роботі із учнівською молоддю все ще залишається на периферії наукових розвідок.

Мета статті – обґрунтування необхідності врахування гендерного компонента у профорієнтаційній роботі вчителя задля сприяння професійному самовизначенню учнів та учениць, позбавленому соціостатевих упереджень щодо професійного обмеження.

Виклад основного матеріалу. Звернення до значної кількості наукових робіт із профорієнтаційної тематики переконує в неврахуванні гендерного аспекту проблеми, проте уникнути його неможливо. Наприклад, в аналізі питання ефективності профорієнтаційної роботи як "цікавий" відзначає дослідниця (Ю. Кузьміна) такий факт: якщо в родині вищу освіту має батько, із більшою вірогідністю діти оберуть медичну, юридичну, чи будь-яку природничу науку; якщо вищу освіту має мати, із більшою вірогідністю діти оберуть гуманітарні чи педагогічні спеціальності [9, с. 134]. На нашу думку, "цікавим" є не стільки "встановлений" (причому встановлений за посиланням на джерело, яке не враховує вітчизняних соціокультурних реалій) дослідницею факт, скільки подальший висновок, який вона робить: перша група студентів керуються престижністю й можливістю високих доходів, друга – можливістю самовдосконалення, можливістю генерації власних ідей. Крім того, посилюючись на ще одне аналогічне джерело, науковець стверджує, що на остаточний вибір школярем / школяркою освітнього напрямку більше впливає освітній статус батька [9, с. 140]. Отже, поради батька – поради більш значущі та мають матеріальний характер, поради матері мають менше значення та інше (нематеріальне) спрямування. Очевидно, що у згадуваній статті авторка ненавмисно, але достатньо точно відобразила суспільне ставлення й до професійного розподілу за ознакою статі, і до визначення батьківського авторитету.

Сьогодні педагогічна думка відпрацювала певну структуру шкільного профорієнтаційного простору, основними компонентами якого є: (1) діагностичне дослідження особистості учня/учениці, (2) диференціація учнів залежно від їх життєвих (а отже – професійних) планів; (3) соціально-професійна орієнтація, (4) професійна просвіта та (5) професійний відбір. Відповідно, постає питання: чи врахований на цих структурних рівнях гендерний компонент та, можливо, як його слід урахувати.

Щодо діагностичних досліджень особистості учнів та учениць (1), то тут сучасна психологія пропонує низку діагностичних методик: диференціально-діагностичний опитувальник (ДДО, Є. Клімов) "Карта інтересів (профіль)" (О. Голомшток), активізуюча профорієнтаційна методика (М. Пряжніков), "Матриця вибору професій" (Г. Резапкіна), опитувальник термінальних цінностей (ОТеЦ, І. Сенін), "Орієнтація" (І. Соломін), "Мотиви вибору професії" (Р. Овчарова) тощо, як для учнів / учениць, так і для їхніх батьків, використання цих методик дозволяє виявити сферу інтересів, мотивацію та провести ранжування рівня та структури здібностей особистості до певного роду діяльності. Гендерний компонент тут у принципі врахований бути не може, оскільки в подібних завданнях ідеться про різноманітні прояви вищої нервової діяльності людини, які,

переконані, не мають ані статевих (фізіологічних), ані гендерних (соціокультурних) ознак. Тому під "гендерним" чинником у такого роду дослідженнях розуміється виключно розподіл респондентів за статтю.

Утім, гендерну складову можливо враховувати, коли йдеться про диференціацію учнів залежно від їх життєвих планів (2), оскільки від того, ким бачить себе особистість, у якій сфері (суспільній чи / та приватній) вона бачить свою реалізацію, і проявляється гендерний компонент. Очевидно, що хлопці зорієнтовані на суспільну сферу життєдіяльності, про це свідчать проведені науковцями (О. Задорожна, З. Селіванова) анкетування, згідно з якими і хлопці, і дівчата бачать свою реалізацію в суспільному секторі (робота, кар'єра). Але дівчата до своїх планів включають (практично як обов'язкове) вдале заміжжя та народження дітей. Причому в бесідах відкривають і те, що під поняттям "вдале" розуміється (не в останню чергу) матеріальна складова. Прикметно, що "юнаки, більше ніж дівчата, переймаються розміром заробітної плати (49,62 % юнаків проти 25,3 % дівчат)" [7, с. 119]. Позиція і тих, і тих видається прийнятною, але із гендерних позицій виявляється, що вже в такому ранньому віці молодь стає перед вибором – кар'єра чи родина, і вибір цей робить (хоча й подумки) лише дівоча частина. Вважаємо, що врахування гендерного компонента на цьому щаблі профорієнтаційного простору з боку вчителя повинно проводитися в напрямі усунення ситуації вибору взагалі. Важливість родини в житті людини беззаперечна і для хлопців, і для дівчат, необхідно це усвідомити, а головне, зрозуміти, що також необхідно навчитися поєднанню професійних та родинних обов'язків. У разі потреби поступитися чимось одним, ніхто з них "за ознакою статі" не зобов'язаний брати на себе "жертвну роль". До розв'язання ситуації вибору треба підходити шляхом обговорення можливих варіантів та свідомого ухвалення взаємоприйнятного рішення.

Власне "втручання" вчителів і можливе саме в цьому ракурсі, як педагогічна підтримка в ситуації соціально-професійного самовизначення, яка спрямована на "усунення перешкод чи відхилень, що заважають самостійному просуванню у вихованні, навчанні та саморозвитку для того, щоб кожен із тих, хто вчиться, у майбутньому мав можливість створити для себе ситуацію успішності у життєвому, особистісному та професійному плані" [6, с. 11].

Педагоги-методисти пропонують різні форми роботи – вечори, лекції, групові дискусії, бесіди, зустрічі з фахівцями із різних галузей промисловості тощо. На наш погляд, необхідно більш уважно поставитися до тематики та змісту пропонованих занять. Скажімо, теми "Вчись поважати свою професію", "Чи є романтика в твоїй професії", "Моя професія – професія майбутнього" за своїм формулюванням здаються гендерно нейтральними, але чи буде зміст виховного заходу за такою темою гендерно збалансованим, це залежить виключно від учителя.

Соціально-професійна орієнтація (3) – також компонент профорієнтаційного простору, сприятливий до корегування гендерно стереотипізованих уявлень молоді. Цей компонент "пояснює обумовленість вибору професії спрямованістю особистості на бажане для себе соціальне становище у суспільстві", тому професія стає засобом створення свого соціально захищеного майбутнього. І знову опитування учнів старших класів демонструє, що більшість хлопців бачать себе приватними підприємцями, юристами, бізнесменами тощо. Так, за свідченням опитування, проведеного З. Селівановою, професійні уподобання хлопців представлені таким чином: підприємець, інженер-конструктор, військовий, керівник-менеджер, юрист, працівник правоохоронних установ та лікар. Натомість понижується рейтинг робітничих професій. І що вражає, "серед юнаків все менше тих, хто бажає стати вчителями, вихователями – престиж цих професій понизився до нуля" [14, с. 137]. За опитуванням, проведеним О. Задорожною, професії було розподілено наступним чином: "перші два місця і дівчата, і хлопці одноставно віддали юристу та бізнесмену (підприємцю). Далі у дівчат у рейтингу привабливості стоять лікар – 3 місце; фахівець комп'ютерної техніки – 4 місце; бухгалтер, економіст – 5 місце; робітник творчої сфери (актор, художник, співак) та робітник митної або податкової служби – 6 місце; стоматолог – 7 місце. У хлопців 3 місце посідає фахівець комп'ютерної техніки; 4-е – робітник митної або податкової служби; 5-е місце посів лікар; 6-е – державний службовець та військовий; 7-е – інженер" [7, с. 137]. Отже, дівчата також прагнуть бути підприємцями, юристками, бажують мати свій бізнес, однак традиційно важливе місце посідають і "жіночі" професії медичної та освітньої сфер. Також дівчата припускають можливість (та бажаність) "сидіти вдома", проте мало хто з них узагалі замислюється над тим, що домашня праця найбільш соціально не захищена. Оскільки обслуговування родини традиційно не вважається роботою, проте витрачений на це час можна

було б з не меншим успіхом витратити на самовдосконалення, здобуття освіти, професії, яка б гарантувала соціальний захист (хоча б у вигляді гідної пенсії), вже не кажучи про те, що й надавала б можливості кар'єрного зростання. І хоча відсоток дівчат, які віддають перевагу домогосподарству, значно зменшився (у 1998 р. – 29% опитаних, а у 2010 р. – лише 5%) [14, с. 138], і дівчата, і батьки, і вчителі, як і раніше, переважно переконані, що саме для дівчини створення родини – понад усе. Тому вважаємо, що в зазначеному напрямі вчителі повинні надавати учням та ученицям вичерпну інформацію щодо можливості професійного зростання задля забезпечення свого матеріального добробуту та обов'язково обговорювати питання "домашньої праці" та розподілу родинних обов'язків.

Такий стан речей знаходить підтвердження й у дисертаційній роботі С. Бутковської, яка (вслід за Є. Ільїним) стверджує: "Професійне самовизначення у юнаків формується в руслі загальної життєвої перспективи та органічно входить до неї. На їх професійне самовизначення впливають фактори перспективи: чим більше визначені плани на подальше життя, ти вище рівень сформованості професійного плану та ступінь впевненості у правильності професійного вибору. У дівчат життєве та професійне самовизначення менш сильно пов'язані між собою, для них характерні більші емоційність та ситуативність самовизначення" [2, с. 16]. Із наведеним твердженням складно не погодитися. Проте це лише констатація наявної ситуації, до створення якої доклали (чи не доклали) зусиль і батьки, і педагоги, коли пояснили дівчинці та хлопчику їхні життєві пріоритети, та впродовж достатньо довгого часу спрямовували свої сили, щоб дівчинка не стала занадто активною, самостійною та залишалася пасивною і залежною, щоб хлопчик не був пасивним та залежним, та навпаки – активним і самостійним. Відповідно "відкореговані", вони вибудовують свою майбутню життєву траєкторію.

Професійна просвіта (4) – "це професійна консультація, що в основному спрямована на надання індивідуальної допомоги у виборі професії із боку спеціалістів" [17, с. 129]. Оскільки цей чинник має передовсім достатньо спеціалізований характер, то в ґендерному аспекті здається надзвичайно важливим із боку вчителів, які організують цю роботу (як зустрічі з представниками навчальних закладів, дні відкритих дверей тощо), збалансування змісту таких зустрічей, для того щоб надавати повну інформацію про можливість навчання і там, і там як хлопців, так і дівчат. Інакше й у хлопців, і у дівчат складається спотворена уява про суспільство. Цікавою здається висновок, який робить у своїй роботі З. Селіванова: "... у гіпотетичному суспільстві, яке побудоване за законами вільного вибору професій, на основі отриманих результатів повинно було би бути близько 20% юристів, 30% бізнесменів, керівників, комерсантів, 15-20% працівників сфери соціальних послуг (лікарі, вчителі), близько 10% науково-технічної інтелігенції (вчені, інженери та конструктори), близько 10% творчої інтелігенції (артисти, письменники та художники), близько 10% військових та льотчиків. І лише 10-15% підлітків бачать своє майбутнє у ролі простого робітника" [14, с. 138].

Саме в межах професійної освіти, на наш погляд, необхідно подавати молоді інформацію і про наявні професійні обмеження (за статтю). Ці обмеження окреслені у "Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок" (наказ Міністерства охорони здоров'я України №256 від 29.12.93 р.). Відповідно до цього документа, з 1996 р. в Україні припинено прийом на навчання жінок за професіями, передбаченими в переліку [5], та у 1996 р. Кабінет Міністрів України постановою від 27 березня 1996 р. № 381 затвердив "Програму вивільнення жінок із виробництв, пов'язаних з важкою працею та шкідливими умовами, а також обмеження використання їх праці у нічний час на 1996–1998 роки".

Узаконені обмеження ґрунтуються на прагненні зберегти жінкам здоров'я та зменшити материнську смертність, отже, йдеться перш за все про репродуктивне здоров'я. Погоджуючись із необхідністю турботи держави про здоров'я своїх громадян та громадянок, певний сумнів викликають подальші висновки: "Вимушене суміщення сімейних обов'язків з роботою на виробництві не проходить безслідно. Найвідчутнішим негативним наслідком фактичного подвійного навантаження жінки є хронічна перевтома, яка призводить до зниження продуктивності її праці на виробництві. Для держави обидві соціальні функції жінки – робота в суспільному виробництві та материнство – є важливими. Яку з цих функцій виконувати, має вирішити сама жінка. Якщо жінка вирішила присвятити себе сім'ї, вихованню дітей, то це заняття повинно визнаватись суспільно корисним і давати право на достатнє матеріальне

забезпечення" [5]. Отже, обирати може жінка самостійно, проте суміщення вважається "вимушеним"(?). Саме вчитель і буде вимушений пояснювати, чому такі обмеження існують, оскільки переконані, шкідливі умови праці не зміцнюють репродуктивне здоров'я чоловіків. Вважаємо, що такий підхід не відповідає принципам ґендерної рівності. Із цього приводу цікавим є судження Г.Христової, яка вказує, що міжнародні стандарти прав людини "розрізняють 3 можливі моделі рівності жінок і чоловіків – *формальну, протекційністську й субстантивну*" [18, с. 22]. Згідно з *першою*, "чоловіки й жінки однакові, тому з жінками слід поводитися як із чоловіками", що "є недостатнім для подолання в суспільстві нерівності"; *друга* "вимагає, щоб жінки були усунені від участі в деяких сферах діяльності заради їх же власного інтересу, що забезпечується через установлення відповідних заборон на законодавчому рівні"; *третья* "базується на визнанні соціальних і біологічних відмінностей між чоловіками й жінками та їх урахуванні в процесі законодавчого регулювання. У межах цієї позиції підкреслюється важливість створення й забезпечення *рівних можливостей* для жінок і чоловіків щодо реалізації своїх прав" [18, с. 22]. Тому необхідно не обмежувати доступ жінок до небезпечних професій, а працювати над тим, щоб професії були однаково безпечними як для жінок, так і для чоловіків. Наголошуємо, питання слід розглядати в іншому руслі – не як обмеження за статтю, а як необхідність створення умов безпечної праці і для жінок, і для чоловіків.

З огляду на тему нашої публікації, вважаємо доречним звернутися до інформації, розміщеної на вітчизняному Інтернет-ресурсі "Профорієнтація: зроби свідомий вибір" [12]. На головній сторінці сайту сказано, що цей соціальний проект створено Благодійним фондом "Розвиток України" у межах проекту "Україна Професійна", та всеукраїнським інтернет-проектом "Освітній портал". Це достатньо цікавий за змістом проект, але, можливо, на сьогодні й не "живий" (останнє оновлення інформації – 2008 р.). Серед цікавих та змістовних рубрик ("Орієнтири для вибору професії", "Крок до самовизначення", "Отримуємо освіту та досвід" та ін.) нас зацікавила рубрика "Портрет професіонала". Представлені тут професії (37 найменувань) та їхня характеристика достатньо показові із ґендерної точки зору. Передусім за все тим, що з цих 37-ми професій, представлених виключно у "чоловічому роді" (навіть за наявності в українській мові "жіночого відповідника" – наприклад бібліотекар/бібліотекарка), лише одна професія (саме з точки зору визначення граматичного роду) "жіноча" – вишивальниця. Звісно, не всі професії мають відповідні граматичні співвіднесення, проте показова візуалізація професій (фотографії, вміщені наприкінці кожного розділу). Саме ці фотографії і є прямими вказівками на те, кому адресований матеріал розділу – хлопцю чи дівчині. Зауважимо, від загальної кількості представлених там фотографій (59) зображення чоловіків становлять 81% (48), відповідно, жінок – 19% (11), що не відображає ані сучасного стану ринку праці, ані професійної "статевої визначеності" (жінки не представлені як архітектори, перекладачі, правознавці тощо). І якщо таку статеву сегрегацію можна було б вважати штучною, то матеріал іншої рубрики цього самого сайту під назвою "Майстер успіху", власне, спрямований довести перевагу саме чоловічої праці. Про це читаємо у статті "10 найбільш чоловічих професій", у якій до цих професій віднесено: лікар-гінеколог, льотчик, повар, космонавт, пожежник, шахтар, нафтовик, м'ясник, чистильник взуття, автомеханік. І мова навіть не про те, що таке "справжній чоловік" і чи є ці професії суто чоловічими, а про те, як зневажливо та зверхньо до жінок викладено сам матеріал. Наведемо декілька прикладів: "Льотчик, космонавт, пожежник, шахтар – професії справжніх чоловіків, де жінки ще ніколи не виходили у лідери"; "Жінку, яка лежить під машиною, як і жінку, що САМОСТІЙНО міняє колесо, ніхто в реальному житті не бачив. Хіба що тільки в жахливому сні. Причому, що характерно: як їздити на машині – так вони за рівність статей, а як у гаражі півдня провести, так вони нічого не розуміють "у всіх цих жахливих дротиках!" [12]. Звісно, такий стиль викладу може здатися жартівливим, проте саме такі іронічно зневажливі зауваження з боку вчителя для учениць будуть образливими, а з позицій ґендерного підходу – сексистськими. Така просвіта лише зміцнює ґендерні стереотипи у свідомості і учнів, і учениць. Врешті-решт, саме професійна просвіта повинна подолати проблему статево сегрегованої профорієнтації. І, перефразуючи слова канадських дослідників [4, с. 141], не лише поставити перед собою питання: як дівчата опиняються у специфічно жіночих сферах, де винагорода за працю значно нижча, ніж у чоловічих галузях; і яким чином будувати свою роботу, щоб показати можливість і дівчат, і хлопців реалізуватися в будь-якій суспільно-економічній сфері.

Професійний відбір (5) у ґендерному аспекті – це передовсім питання рівного доступу хлопців та дівчат до навчання за обраною спеціальністю. Не становить великої таємниці й те, що й сьогодні існують гласні та негласні вподобання, які виявляються під час вступних кампаній. Існують

обмеження і для дівчат (скажімо, при вступі до навчальних закладів системи МВС), і хлопців. Утім, для хлопців ці обмеження виражені не так яскраво і стосуються іншого. Для прикладу можна звернутися до списку тих спеціальностей, які здобуває молодь у медичних коледжах. Тут серед напрямів навчання – "Лікувальна справа" (фельдшер), "Стоматологія ортопедична" (зубний технік), "Сестринська справа" (медична сестра), "Акушерська справа" (акушерка) тощо. Скажімо, чи захоче хлопець після закінчення медичного коледжу отримати кваліфікацію "медичної сестри" (за умов відсутності у класифікаторі спеціальності "медичного брата").

Заслугує на увагу й той факт, що така робота має проводитися не лише з учнями, а і з батьками, які також потребують допомоги в гендерному аспекті. Батьки схильні до традиційного розподілу професій, діти виявляють більш сучасні погляди, однак відсутність між ними порозуміння в цьому питанні може сприяти виникненню внутрішніх родинних конфліктів. Учителю же може запобігти цій ситуації.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна сформулювати наступні висновки. Підтримуючи думку сучасних учених щодо значущості шкільної освіти для подальшого вибору школярами та школярками свого майбутнього професійного маршруту та зважаючи на те, що ефективна профорієнтаційна робота – не лише записка "заповнюваності" вищих навчальних закладів, наголошуємо, саме гендерна складова в цьому питанні взагалі не врахована. Відмова від принципу "прихованої статевої профорієнтації" і надання учням повної та вичерпної інформації щодо можливості професійного визначення, без обмеження їхнього вибору майбутньої професії певними стереотипами (рівний доступ до будь-якої майбутньої професії); як надання учням дійсно повноцінної та якісної освіти без орієнтації на їхню стать, є резервом успішної профорієнтаційної роботи, задля подальшої повноцінної та вичерпної самореалізації дитини в її дорослому житті. Отже, включення гендерного компонента до роботи з профорієнтації учнівської молоді є невід'ємною складовою сучасної школи, тому ця робота повинна мати систематичний, цілеспрямований характер.

Перспективи подальших досліджень. Безумовно, викладене вище не вичерпує проблеми, проте актуалізує її. У професійному визначенні вже не можна керуватися системою застарілих уявлень про чоловіче та жіноче призначення. Опитування нинішніх старшокласників підтверджують поступове нівелювання гендерно стереотипизованих уявлень, тому школа повинна підтримати їх у здійсненні вибору. Саме вчителі здійснюють педагогічний супровід учнів у їхньому професійному визначенні, через це надзвичайно важливим є включення гендерного компонента на всіх етапах і до всіх форм проведення профорієнтаційної роботи. Тому потребує подальшої розробки питання створення комплексної програми викладача (вчителя-предметника, класного керівника, соціального педагога) щодо професійно орієнтованої роботи із учнями з урахуванням гендерного компонента, крім того, до цієї роботи обов'язково слід залучати батьків. Така робота повинна проводитися як у навчальний, так і позанавчальний час, лише за таких умов школа надасть учнівській молоді можливість побудувати стратегію життєвого розвитку відповідно до особистих потреб із урахуванням об'єктивних чинників соціокультурного порядку.

Використані джерела

1. Аксенова Ж.В. Профильное обучение как фактор профессионального самоопределения и личностной самореализации / Ж.В. Аксенова // Мир образования – образование в мире. – 2010. – №4. – С. 111–120.
2. Бутковская С.А. Становление гендерной идентичности в процессе профессионального самоопределения : автореф. дис. на соискание научн. степени кандидата психологических наук : спец. 19.00.01 – "Общая психология, история психологии, психология личности" / С.А. Бутковская. – Хабаровск, 2007. – 26 с.
3. Вайкок Э.Г. Гендерный аспект трудовой культуры / Э.Г. Вайкок [Электронный ресурс] // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2008. – №8. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/gendernyy-aspekt-trudovoy-kultury>.
4. Гаскел Дж. Стремлясь к образованию: феминизм и канадские школы (Главы из книги) / Дж. Гаскел, А. Макларен, М. Новгородская // Гендерное образование в средней школе: российский и канадский опыт : Учебно-методические материалы ; под. ред. О. Шныровой. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2002. – С. 119–174.

5. Глембоцька А. Жіноча праця в Україні – проблеми та шляхи вирішення [Електронний ресурс] / А. Глембоцька, Т. Сомова // Охорона праці. Практична енциклопедія. – Київ : МЕДІА-ПРО. – Режим доступу : <http://ohoronapraci.com.ua/node/78>.
6. Гончарова О.Л. Педагогическая поддержка самоопределения обучающихся при переходе с начального на среднее профессиональное образование / О.Л. Гончарова // Научные исследования в образовании. – 2009. – № 2. – С. 7–11.
7. Задорожна О.М. Дослідження гендерних відмінностей у формуванні життєвих перспектив старшокласників / О.М. Задорожна // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2013. – №1(30). – С. 115–122.
8. Кобазова Ю.В. Гендерный аспект профессионального самоопределения старших школьников / Ю.В. Кобазова // Вестник ЯГУ. – 2009. – Т.6. – №2. – С. 84–88.
9. Кузьмина Ю. Выбор специальности обучения : прямой и непрямой эффект семейных споров / Ю. Кузьмина // Высшее образование в России. – 2013. – №10. – С. 133–140.
10. Мартынова Т.Н. Типы жизненного самоопределения студентов в период профессиональной подготовки в вузе / Т.Н. Мартынова, Н.Н. Морозова // Сибирский психологический журнал. – 2007. – №25. – С. 114–119.
11. Навольская Д.В. Особенности влияния гендерных стереотипов на выбор военной профессии / Д.В. Навольская // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2009. – №105. – С. 176–179.
12. Профорієнтація: зроби свідомий вибір : соціальний проект Благодійного фонду "Розвиток України" та всеукраїнського інтернет-проектму "Освітній портал" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prof.osvita.org.ua/uk/guide/index.html>.
13. Ремонтова А.А. Гендерный фактор профессионального становления студентов / А.А. Ремонтова // Вестник Поволжской академии государственной службы. – 2012. – №3. – С. 106–111.
14. Селиванова З. Ранняя профорієнтація як насущная задача государственной политики / З. Селиванова // Власть. – 2013. – №4. – С. 136–139.
15. Сидорова Н.Д. Изучение гендерных различий в профессиональном выборе старшеклассников / Н.Д. Сидорова // Сборники конференций НИЦ Социосфера. – 2010. – № 3. – С. 137–149.
16. Скрытый кризис: вооруженные конфликты и образование. Всемирный доклад ЮНЕСКО по мониторингу ОДВ – ООН по вопросам образования, науки и культуры : Издательство ОНЕСКО, 2011. – 484 с.
17. Туманова И.П. Философские и психолого-педагогические основы разработки учебно-воспитательной среды для самоопределения личности учащегося в выборе профессии / И.П. Туманова, Л.Н. Анисимова // Вестник МГОУ. – 2012. – №3. – С. 126–131. – (Серия "Педагогика").
18. Христова Г.О. Міжнародні стандарти прав людини як вихідні засади гендерно-правової експертизи законодавства України / Г.О. Христова // Гендерні перетворення України: осмислюючи стратегію і тактику: збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (жовтень 2009, Харків) / Упорядн. О. Плахотнік, Л. Гусякова. – Х. : Райдер, 2009. – С. 18–23.

Doronina T.

CAREER GUIDANCE TEACHER'S WORK: A GENDER ASPECT

The article deals with current problem of high school students' professional self-determination. Based on the analysis of several publications as for identified problem it was a conclusion about teachers' insufficient attention which provide the support to students in their professional choice, gender component to career guidance; career guidance lists with a number possible aspects was done, where a gender component should be included to allow students to make a conscious, free of sex-role stereotypes choice of future profession for their successful realization in future adulthood.

Key words: *educational support, professional self-determination of students, career guidance work, gender, gender component.*

Стаття надійшла до редакції 01.03.14

